

Stensträngar och fossil åkermark vid Uppeby i Trögd

Arkeologisk undersökning

Fornlämning 69, 70

Uppeby 4:1

Hacksta socken

Enköpings kommun

Uppland

Hans Göthberg

UPPLANDSMUSEET

Stensträngar och fossil åkermark vid Uppeby i Trögd

Arkeologisk undersökning

Fornlämning 69, 70
Uppeby 4:1
Hacksta socken
Enköpings kommun
Uppland

Hans Göthberg

Omslagsbild: Den södra delen av stensträngen A2 inom fornlämning 69 med stenröjd yta på insidan. Foto: Hans Göthberg, Upplandsmuseet.

Rapport 2006:23, arkeologiska avdelningen

© Upplandsmuseet, 2006

Planer: Hans Göthberg

Allmänt kartmaterial: Copyright Lantmäteriverket. Medgivande 507-98-3212.

Upplandsmuseet, S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00. Telefax 018 – 69 25 09
www.upplandsmuseet.se

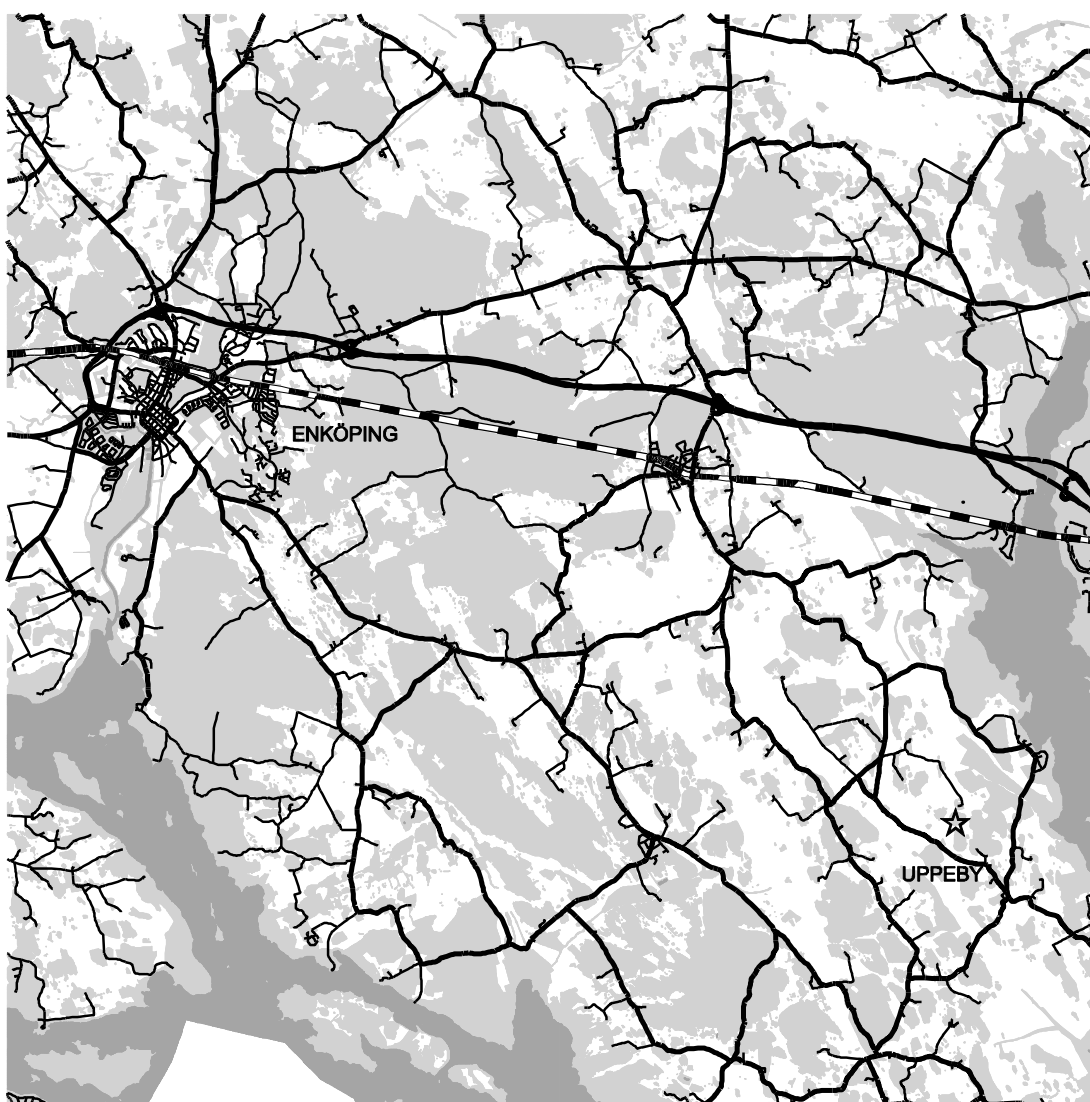
Innehåll

Inledning	6
Topografi, fornlämningar och äldre lantmäterikartor	8
Målsättning och metod	8
Resultat	9
Fornlämning 69	9
Fornlämning 70	12
Diskussion	12
Sammanfattning	14
Administrativa uppgifter	15
Referenser	16
Bilaga 1. Anläggningsbeskrivning	17

Inledning

Upplandsmuseet utförde i juli 2006 en arkeologisk undersökning vid Uppeby i Hacksta socken. Uppdraget gjordes inför bygge av planerade bostäder. Undersökningen utfördes efter tillstånd i beslut från länsstyrelsen i Uppsala län (dnr-431-9104-06). Uppdragsgivare var Länsstyrelsen i Uppsala län, kulturmiljöenheten.

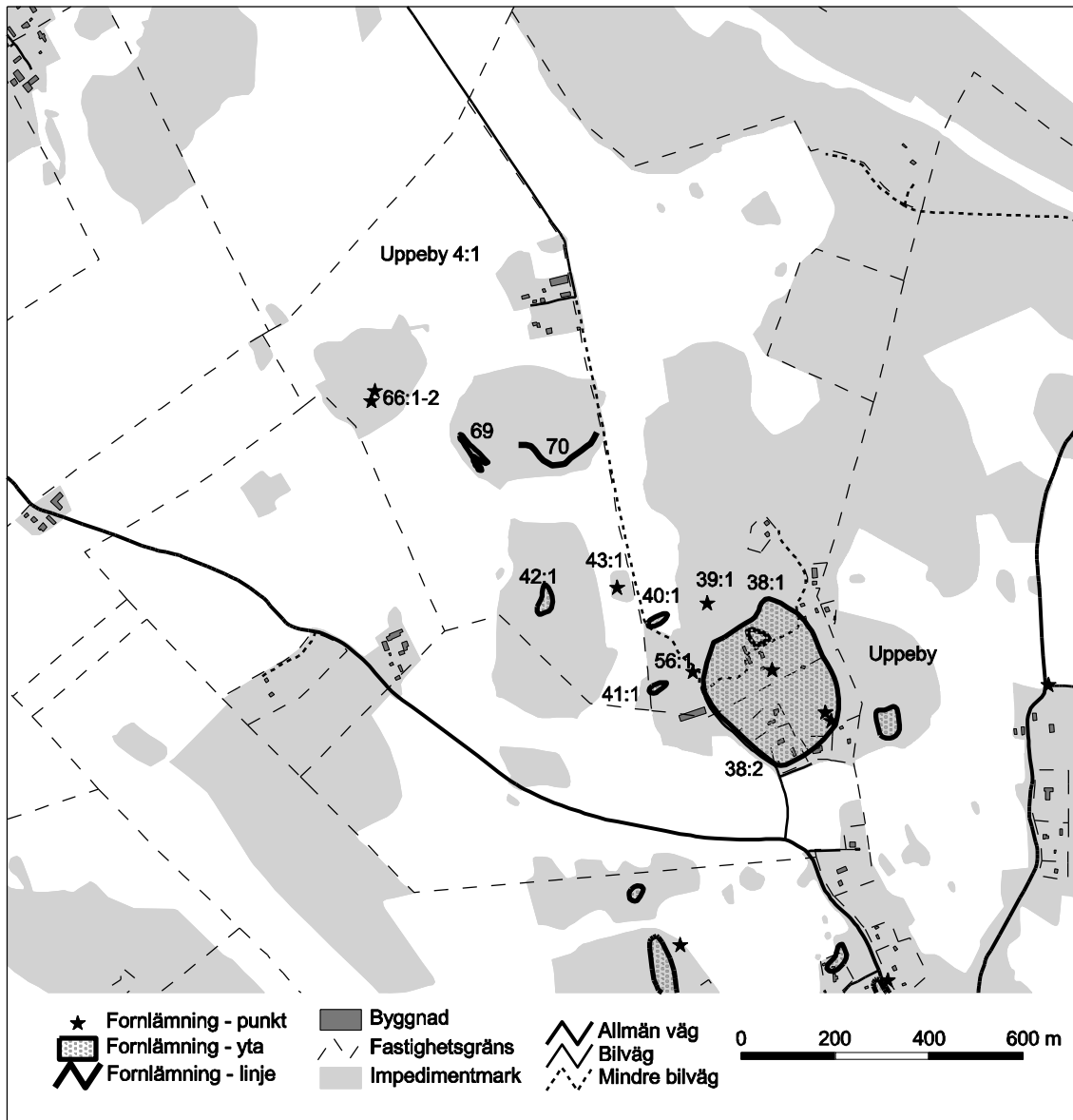
De planerade bostäderna ska byggas nordväst om Uppeby (fig 1, 2). Efter att bygglov för bebyggelsen erhållits från Enköpings kommun konstaterades att det fanns en tidigare okänd fornlämning i form av en förhistorisk stensträng inom det område som planerade att bebyggas. Vid en besiktning den 29 juni 2006 konstaterades att denna skulle ligga inom området för byggnationen. I anslutning till stensträngen observerades också röjningsrösen, diken och åkerhak.

Figur 1. Översiktsplan som visar undersökningen vid Uppeby markerad med stjärna, i förhållande till Enköping.

Vid detta tillfälle påvisade fastighetsägaren ytterligare en hittills okänd stensträng, som däremot låg utanför det område som skall bebyggas. Efter anmälan till FMIS har lämningarna fått beteckningarna nr 69 respektive 70 i Hacksta socken.

Dessa lämningar föranledde att en undersökning i form av en kartering av stensträngar och andra lämningar i anslutning till dessa skulle göras innan byggnadsarbetena kunde inledas.

Figur 2. Översikt över fornlämningar mm i anslutning till undersökningsområdet.

Topografi, fornlämningar och äldre lantmäterikartor

Det aktuella området för byggnation ligger i odlingsmark med inslag av åkerholmar och impediment av olika storlek (fig 2). Odlingsmarken ligger på nivåer mellan 5 och 20 möh. Några av åkerholmarna når upp till nivåer över 20 möh och sammanhängande impedimentmark i öster når upp till över 30 möh. Byggnationen kommer att ske vid den västra kanten av en åkerholme. Detta är idag bevuxet med gles skog. På de högre delarna går berget i dagen, medan resten består av moränavlagringar. Den västra sluttningen har formen av en avsats, ställvis med berg i dagen och med en högre bergsrygg i öster. Spår av numera ej brukad åkermark finns på den södra sidan av åkerholmen. Enligt markägaren har området varit planterat med gran de senaste 20-30 åren. Efter att denna avverkat har det använts som bete för biffkor, vilket sammantaget hade konsekvensen att undervegetationen var mycket låg.

De förhistoriska lämningarna i omgivningen till det område där bostäder skall bebyggas är relativt fåtaliga och ensartade. Där finns några ensamliggande gravar (56:1, 66:1), mindre gravfält (38:1, 42:1) med vardera fem stensättningar samt bytomt (38:2) efter Uppeby. Därtill finns flera fornlämningsliknande lämningar av olika karaktär (39:1, 40:1, 41:1, 43:1, 66:2). Kronologiskt bör de höra hemma i järnålder, både att döma av formerna och att större sammanhängande odlingsbara markytor uppträder vid nivåer på 15 möh.

Uppeby har skriftliga belägg från 1344 (Flygare m fl 1993 s. 223). Äldre lantmäterikartor visar markanvändningen kring den aktuella åkerholmen. En karta över storskiftet från 1779 (LmV B25-13:3) visar att de fem gårdarna i byn låg omkring 600 m åt sydost. Åkerholmen betecknades som backe i det Norra gårdet (fig 8). Ett mindre parti av åkerholmens sydvästra del var uppodlad. En brukningsväg anslöt söderifrån över åkrarna till åkerholmens sydvästra del. Från åkerholmens västra del löpte en brukningsväg över åkrarna till nästa åkerholme. Av detta skäl har det sannolikt även funnits en väg över den västra delen av åkerholmen, trots att den inte är utritad på kartan. Ytterligare en brukningsväg anslöt till åkerholmens östra del.

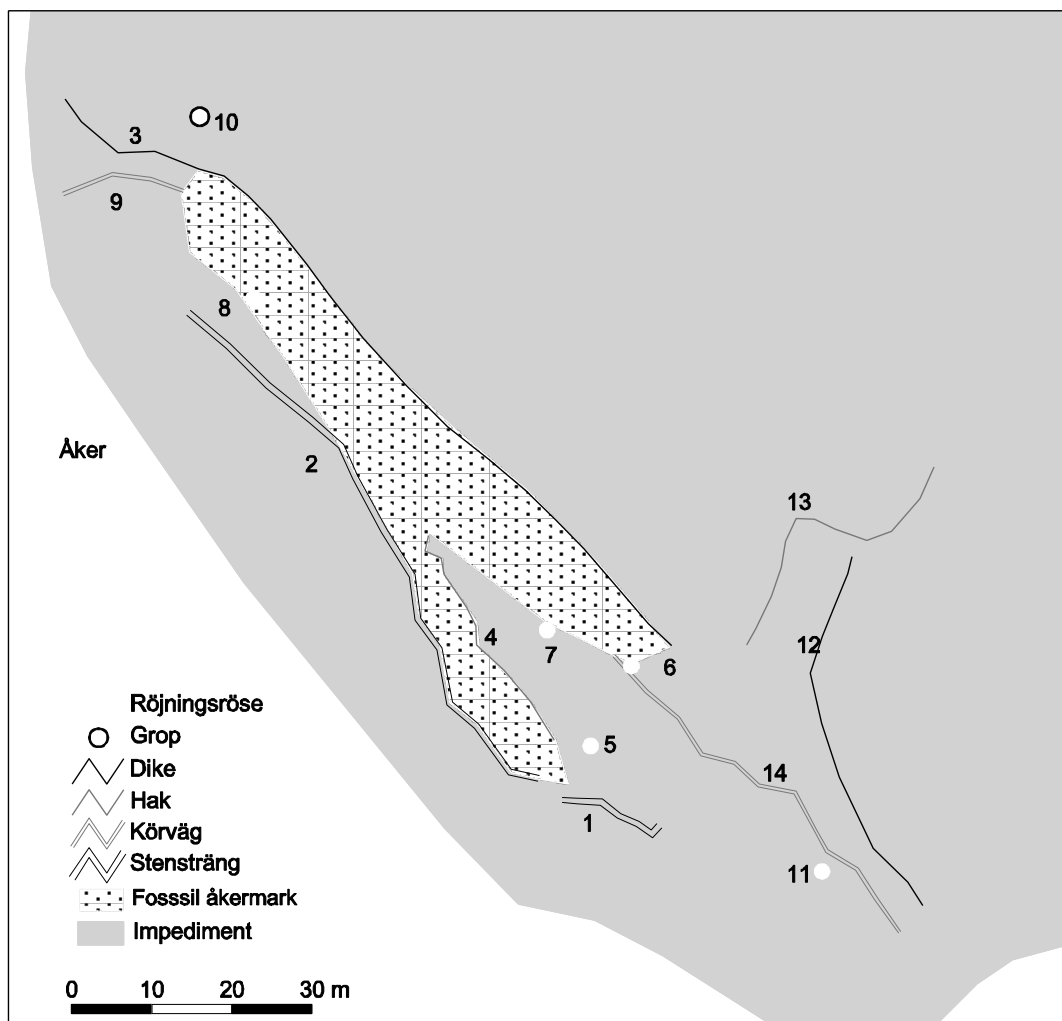
Målsättning och metod

Den huvudsakliga målsättningen för undersökningen var att klargöra förekomsten av fornlämningar inom området. Undersökningen utfördes i form av en kartering av stensträngar, stenröjda ytor och röjningsrösen. Dokumentationen omfattade inmätning med GPS, beskrivning och fotografering. Stensträngen utanför byggnationsområdet mättes in som ett led i inrapporteringen till FMIS. I efterarbetet sammanställdes resultaten till en rapport.

Resultat

Fornlämning 69

Inom det område som ska bebyggas inmättes två stensträngar, två diken, fyra hak, fem röjningsrösen och en grop (fig 3). För en närmare beskrivning hänvisas till Bilaga 1.

Figur 3. Plan över lämningar inom fornlämning 69 den västra delen av området.

Stensträngar

Stensträngarna A1 och A2 utgjorde den västra begränsningen av lämningarna. Mellan dem fanns en 4 m bred öppning. Inklusiv den sistnämnda är den sammanlagda längden 98 m. A1 var anlagd i den övre delen av sluttningen och bestod av ett murliv på utsidan samt jordfyllning in mot sluttningen. A2 uppvisade lite olika utseende och topografisk placering, då den i söder var bredare och låg i den övre delen av sluttning, medan den i norr var enkelradig och låg på flack mark.

Variationen i utformning skall därför troligen ses som anpassningar till den topografiska belägenheten.

Diken och hak

Norr och öster om stensträngen A2 löpte diket A3. Det avgränsade den relativt jämna marken på avsatsen från högre terräng i öster och norr. Diket var mest tydligt i de norra och lägre delarna för att söder vara grunt och närmast ha karaktär av ett hak. Diket avgränsar troligen en långsträckt odlingsyta.

På 4-6 m avstånd från den södra delen av A2 fanns haket A4 som avgränsade en flack, stenfri yta öster om stensträngen från sluttningen. Mellan A2 och A4 hade ytan närmast terrassform och hade även vissa likheter med en väg. Något som motsäger en sådan tolkning är att fortsättningen i söder är oklar. Ett alternativ åt söder leder genom mellanrummet mellan A1 och A2 och ner i en relativt brant del av sluttningen. Ett alternativ åt öster leder upp för en sluttning. Möjligen kan därför ytan ha använts för odling, särskilt då den i norr ansluter till den stenröjda ytan mellan A2 och diket A3.

Figur 4. Den nordvästra delen av stensträngen A2. Foto: Hans Göthberg, Upplandsmuseet.

Öster om A3 fanns diket A12 och haket A13. Det förra avgränsade mark som hade odlats långt in på 1900-talet. Det senare avgränsade odlingsbar mark från stenbunden mark och kan troligen avspegla en äldre odlingsfas. Möjligen kan den ha ett samband med den sydöstra änden av A3.

I den nordvästra änden av A3 fanns haket A9. Enbart ett hak kunde observeras, men det är troligen spår av en körväg som ledde till odlingsmarken väster om åkerholmen. Nära den sydöstra änden av A3 fanns haket A14 som bör vara spår av en körväg. I norr kunde dess bredd fastställas till 1,5 m.

Röjningsrösen och grop

Fem röjningsrösen dokumenterades. De var 1,6-2,2 m stora och var vanligen enskiktade. Tre av dem (A5, 6, 7) låg i den sydöstra delen av området, i kanten av sluttning, invid berghällar eller markfasta stenar. Röset A7 hade på den östra sidan en närmast firsidig form och rätvinklade hörn. Kantstenarna var därtill större än stenarna i fyllningen. Möjligen skulle de därför alternativt kunna tolkas som syllstenar till en husgrund eller en begränsning av en spismur.

Av de två återstående röjningsrösen låg A8 vid den norra änden av stensträngen A2, medan A11 låg i anslutning till den södra delen av körvägen A14. Norr om den norra änden av diket A3 låg dessutom gropen A10. Dess funktion och eventuellt samband med de röjda ytorna är dock oklart.

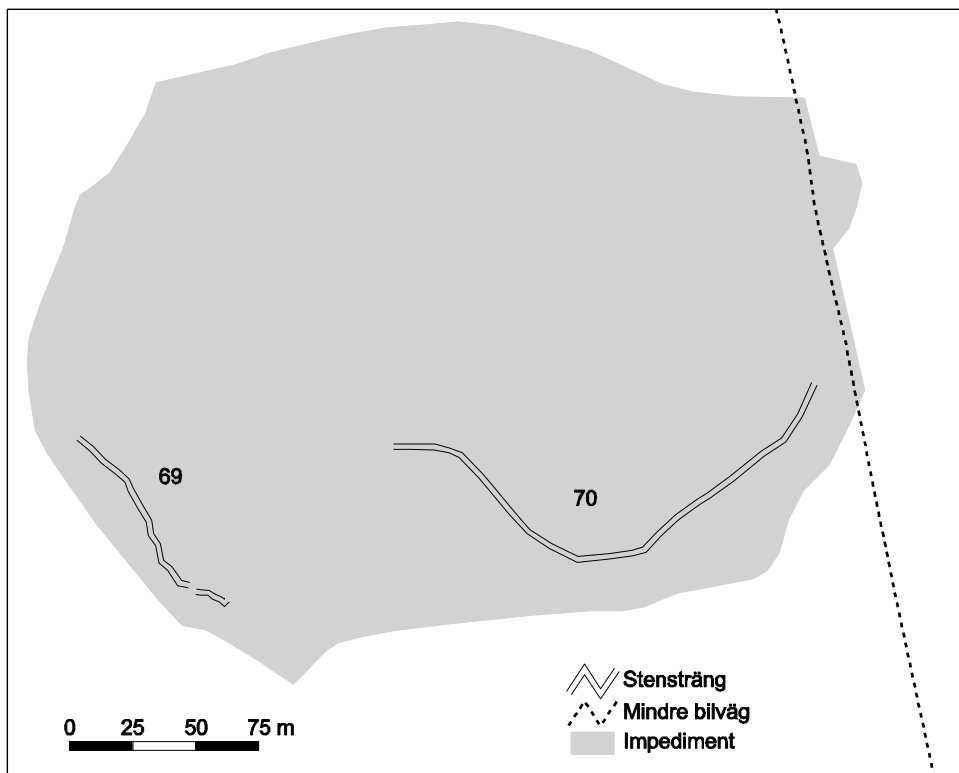

Figur 5. Röjningsröset A7 från söder med närmast rätvinklat hörn. Foto: Hans Göthberg, Upplandsmuseet.

Sammantaget kan diket A3, åkerhaken, röjningsrösen och de stenröjda ytorna betecknas som fossil åker. Tillsammans med stensträngarna kan de beskrivas som ett hägnadssystem. I detta sammanhang bör också nämnas att området på båda sidor av körvägen A14 fram till diket A12 var relativt jämn och innehöll enbart några enstaka stenar, förutom röjningsröset A11. De kan ses som svagare spår av röjning och odling.

Fornlämning 70

Stensträngen A15 låg öster om området som skulle bebyggas, på den högsta delen av höjden. Den är 210 m lång och har en oregelbunden bågform från den östra delen av höjden, längs den södra sidan och sedan den sydvästra sidan. Den ligger i öster och söder på det relativt flacka krönet (fig 7). På ömse sidor av stensträngen är det påtagligt stenfritt, vilket troligen uppkom när stensträngen anlades. I sydväst ligger den i den övre delen av sluttningen och bestod av påtagligt grövre stenar och block (fig 9). I väster ansluter den till fd. odlingsmark. I öster ansluter den till och följer delvis en äldre körväg, som också är markerad på kartan från 1779 (fig 8).

Figur 6. Stensträngarna inom fornlämning 69 och 70 på de västra respektive östra delarna av åkerholmen.

Diskussion

Vid undersökningen karterades stensträngar, diken, hak, röjningsrösen och spår av körvägar inom fornlämning 69. Mellan dessa förekom också stenröjda ytor. Stensträngarna får ses som del av ett hägnadssystem. Därtill kan röjningsrösen, diken, åkerhak och stenröjda ytor ses som odlingslämningar (fossil åkermark). Det nära rumsliga sambandet mellan odlingslämningarna och stensträngarna ger intryck av att de senare har avgränsat odlingsytorna. Stensträngarnas låga höjd har i sig knappast hindrat boskap mm, varför de snarast har varit underlag för träkonstruktioner.

Figur 7. Den sydöstra delen av stensträngen fornlämning 70, mot sydväst. Notera den flacka placeringen och den stenröjda omgivningen. Foto: Joakim Kjellberg, Upplandsmuseet.

Odlingslämningarna är svårdaterade, men en datering till sen historisk tid kan inte uteslutas. Förutom odling skulle det möjligen också kunna röra sig om röjning för att förbättra bete eller slåtter. Stensträngarna brukar allmänt anses ha förhistoriska dateringar. Emellertid finns observationer från Östergötland och Öland som tyder på att de också kan ha anlagts och använts under historisk tid (Fallgren 2006; Petersson 2006). I det aktuella fallet kan det nära rumsliga sambandet mellan stensträngarna och odlingslämningarna möjligen tyda på ett gemensamt sent ursprung. Det kan emellertid inte heller uteslutas att stensträngarna är väsentligt äldre och odlingen är sekundär.

Lämningarna av körvägar har en mycket god överensstämmelse med de brukningsvägar som anslöt till den västra delen av åkerholmen enligt kartan från 1779 (fig 8).

Stensträngen inom fornlämning 70 har inget tydligt samband med odlingslämningar. Eftersom ytan innanför hägnaden är kuperad och relativt stenrik har den sannolikt omslutit en betesmark. Då marken omkring åkerholmen ligger på nivåer omkring och över 15 möh kan de ha utnyttjats för odling redan under järnålder.

Figur 8. Utsnitt av karta över storskifte för Uppeby från 1779 (LmV B25-13:3). På kartan har stensträngar (dubbel vit linje) och körvägar (vit linje) också lagts in. Spåren av körvägar stämmer väl överens med de brukningsvägar som visas på kartan.

Sammanfattning

Upplandsmuseet gjorde i juli 2006 en arkeologisk undersökning i form av en kartering vid Uppeby i Hacksta socken. Undersökningen föranleddes av bygge av bostäder. De karterade lämningarna låg på en åkerholme och utgjordes av hägnader i form av stensträngar, spår av odling med diken, åkerhak, stenröjda ytor och röjningsrösen, samt körvägar. Många av lämningarna kan därmed betecknas som fossil åkermark med anslutande hägnader. Körvägarna ansluter till brukningsvägar på en lantmäterikarta från 1779. Odlingslämningarna är sannolikt sentida, medan hägnaderna såväl kan vara förhistoriska som sentida.

Figur 9. Den sydvästra delen av stensträngen fornlämning 70. Den är placerad i överkanten av en sluttning och består av relativt kraftiga stenar och block. Notera också den stenrensade ytan till vänster om stensträngen. Foto: Joakim Kjellberg, Upplandsmuseet.

Administrativa uppgifter

Plats: Uppeby 4:1, Hacksta sn, Enköpings kommun.

Fornlämningsnummer: 69, 70

Fornlämningstyp: Stensträngar, fossil åkermark

Undersökningstyp: Undersökning (kartering)

Orsak: Bygge av bostäder

Fältarbetsperiod: 13 juli 2006

Koordinatsystem: RT90 2,5 gon W

Projektdeltagare: Hans Göthberg (projektledare), Joakim Kjellberg.

Upplandsmuseets diarienummer: Ar-1021-2006

Upplandsmuseets projektnummer: 8195

Beställare: Länsstyrelsen i Uppsala län, kulturmiljöenheten

Handläggare på länsstyrelsen i Uppsala län: Ann Segerberg

Länsstyrelsens beslutsdatum och diarienummer: 3 juli 2006, dnr 431-9104-06

Arkivmaterial: Förvaras vid Upplandsmuseet

Fynd: Inga fynd påträffades

Referenser

Lantmäteriakter

Lantmäteriverket Gävle

Hacksta socken

Uppeby

Storskifte 1779 B25-13:3

Litteratur

Fallgren, J-H. 2006. Kontinuitet och förändring: bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e Kr. (Aun 35). Uppsala.

Flygare, I, Antilla, K & Lange, U. 1993. Från Mälarvik till skogsbygd.

Landsbygdens kulturmiljöer i Enköpings kommun. (Enköpings kulturnämnd). Enköping.

Petersson, M. 2006. Djurhållning och betesdrift: djur, människor och landskap i västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder.

(Riksantikvarieämbetet, Uppsala universitet). Stockholm, Uppsala.

Bilaga 1. Anläggningsbeskrivning

Fornlämning 69

A1.

Stensträng, 11 m lång, intill 1,0 m bred och 0,5-0,6 m hög. Orientering NV-SO. Bestod av block och stenar, 0,3-1,0 m stora, 0,5-0,6 m höga. Enradig. Låg i överkant av sluttning, uppfyllt med jord på den östra sidan och hade därför en tydlig terrassform.

A2.

Stensträng, 83 m lång, 1,0-1,5 m bred. Orientering NV-SO. Bredare i sydöstra delen, enkelradig i norra delen. Bestod av stenar och block, 0,3-1,2 m stora, intill 0,3 m höga, förutom enstaka stenar på högkant i sydöst som var intill 0,6 m höga. Låg i sydöst i övre kant av sluttning, men något nedanför krönet. Öster om stensträngen fanns en stenröjd yta, samt parallellt med den en låg jordvall på en 30 m l sträcka och på 1-2 m avstånd. Den norra hälften av stensträngen låg på flackt parti av avsatsen och slutade på en bergklack.

A3.

Dike, 104 m långt. Orientering NV-SO. I norr ca 0,6 m brett, 0,1 m djupt, efter 20 m var bredden 1,0 m och djupet 0,2 m. I södra änden grundare och mer otydlig, övergick de sista 10 m i ett hak. Utgjorde den östra avgränsningen av en stenröjd yta, som avgränsades i väster av A2.

A4.

Hak till stenröjd yta, 30 m långt. Orientering NV-SO. Utgjordes av 0,1-0,2 m djup urgrävd kant av sluttning 4-6 m innanför stensträngen A2. Begränsade flack, stenröjd yta innanför den sydöstra delen av A2.

A5.

Röjningsröse, ca 2x2 m, rundad form, ca 0,2 m högt i nedre (västra) kanten. Vag avgränsning mot öster och söder, dvs. mot sluttningens övre sida. Bestod av 0,1-0,3 m stora rundade stenar.

A6.

Röjningsröse, 2,0x1,6 m med oregelbunden form, ca 0,3 m högt. Bestod av 0,2-0,4 m stora stenar. Enskiktad fyllning på och runt markfast block.

A7.

Röjningsröse, 2,2x2,0 m, närmast firsidig form, 0,2 m hög i nederkant. Rätvinklade hörn i söder och väster. Kantstenar 0,3-0,5 m stora, medan fyllning bestod av 0,1-0,3 m stora stenar. Låg i sluttning, angränsade i öster till berghäll med tunt gräsbevuxet jordtäckte. Spridda stenar av samma storlek som fyllningen låg utanför röset i söder.

A8.

Röjningsröse, 2,5x1,8 m, oregelbunden form, 0,4 m högt. Bestod av 0,2-0,6 m stora stenar i en enskiktad fyllning.

A9.

Hak efter körväg, 15 m långt och 0,1-0,2 m djup. Orientering närmast Ö-V. Norra begränsningen av körväg.

A10.

Grop, 2,5x3,0 m, oval, 0,6 m djup. I östra delen talrika stenar i botten och sidor - stenskonig?

A11.

Röjningsröse, 2,0x1,5 m, oregelbunden form, 0,2 m högt. Bestod av 0,2-0,6 m stora stenar i en enskiktad fyllning.

A12.

Dike, 48 m långt, 1,4 m brett, 0,3 m djupt. Utgjorde västra begränsningen av åker långt in på 1900-talet.

A13.

Hak efter åker, minst 38 m långt och 0,1-0,3 m djupt. Haket fortsätter mot N. Avgränsar åker från stenbunden mark i väster. Ansluter i sydväst nästan till A3 och i öster nästan till diket A12.

A14.

Hak efter körväg, 51 m långt, 1,5 m brett och 0,1-0,2 m djupt. Till stor del bevarat på båda sidor, utom i S där haket bara kunde skönjas på den västra sidan.

Fornlämning 70

A15.

Stensträng, 210 m lång, har oregelbunden bågform från Ö-S-V. I östra änden ca 1,0 m bred, 0,1-0,2 m hög och av 0,2-0,3 m stora stenar. I SO, 1,5 m bred, med enstaka markfasta stenar, 0,2-1,0 m stora. I S 0,1-0,2 m hög av 0,2-0,3 m stora stenar. I sydväst 0,2-0,3 m hög, av 0,5-1,0 m stora stenar. Stensträngen följer överkant av sluttning, mest tydligt i sydväst, annars ligger den på relativt flack mark på moränbunden höjd. Stenröjda ytor finns norr om och ställvis även söder om stensträngen i de södra och östra delarna.